

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Возняк М. Перша комісія для українських шкільних підручників // Наша школа. – 1913. – Ч. 2. С. 79-83.
2. Школьна часопись. – 1880 – 1889. Ч. 1-24.
3. Барвінський О. Моя робота на полі шкільного письменства 1870 – 1925 р. // РШ. – 1935. – Ч. 20. – С. 307-308; № 21. – С. 323-325.
4. Біленький Я. шкільні підручники для середніх шкіл // В кн.: 25-ліття товариства „Учительська громада”: Ювілейний науковий збірник. – Львів, 1935. – С. 140-153.
5. Крушельницький А. Українські підручники у середніх школах у Галичині // Наша школа. – 1909. – Ч. 3-4. – С. 78-79.

М.М. Чепиль. Украиноязычные учебники – как источник формирования национального сознания ученической молодежи Галиции (XIX век).

В статье анализируются украиноязычные учебники Галиции на протяжении XIX века, как основа формирования у школьников национально-этнического сознания.

M. Chepil. Ukrainian textbooks as the source of national consciousness formation of pupils in Galichina (XIX cen.).

The article shows Ukrainian textbooks in Galichina (XIX cen.) as the ground of national consciousness formation of pupils.

УДК 371.2 (09)

Л.Ю. Памірська,
викладач
(Житомирський державний університет)

СТАНОВЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА ВОЛИНІ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧ. XX СТ.)

У статті представлені сторінки вітчизняної педагогіки: становлення педагогічної освіти на Волині у кінці XIX – поч. XX століття.

Рівень загальної освіченості суспільства залежить від рівня організації професійної педагогічної освіти, керівництва спеціальними педагогічними закладами, формування у них учительської особистості. У цій площині варто розкрити сторінки вітчизняної педагогіки, пов'язані з Волинню

(Волинською губернією).

Волинською, власне, почала називатися після третього поділу Польщі (1795 р.) колишня Ізяславська губернія, а 6 серпня 1796 р. було урочисто проголошено відкриття Волинського намісництва у місті Житомирі. На той час у Волинській губернії налічувалося 12 повітів (Житомирський, Дубенський, Володимир-Волинський, Заславський, Ковельський, Кременецький, Новоград-Волинський (Звягельський), Луцький, Острозький, Овруцький, Рівненський, Старокостянтинівський). Такий адміністративний поділ проіснував до 1925 року. До цього треба додати, що за територією Волинська губернія була найбільшою у Південно-Західному краї імперії, та досить відсталою у культурно-освітньому плані. За чисельністю перше місце посідали українці – корінні жителі краю, друге – євреї, третє – поляки, яким фактично належала влада і в економічній, і в культурно-освітній сферах [1: 209].

Початок XIX ст. відзначається повним занепадом освіти у краї. Значно зменшилася кількість учнів у школах: на 235 жителів навчався лише один. Головними вищими закладами лишалися Київська та Віленська духовні академії – останній належали три з десяти шкіл: Житомирська, Кременецька та Луцька. У них панували єзуїти. Острозька, Володимирська та Овруцька школи були базиліанськими.

Освіта потребувала реформування, і початок справжнього реформування пов'язується з іменем надзвичайно розумної і талановитої людини, історика, правника, економіста, гуманіста Тадеуша Чацького, якого у 1803 році було призначено генеральним візитатором училищ Київської, Волинської та Подільської губерній. Т. Чацький розробив проект „Про стан освіти Волинської губернії”, на основі якого було відкрито гімназію (пізніше – ліцей) у м. Крем'янці, також – школи. До 1831 р. загалом на території Волинської губернії було відкрито 55 міських училищ.

Тим часом, після придушення польського повстання 1830 – 1831 рр., загострюються стосунки між Росією і Польщею, а в країні і Волині зокрема – посилюється русифікація, реорганізовується система підпорядкування навчальних закладів, посилюється й державний контроль за станом освіти.

В одній з відсталих у культурно-освітньому плані Волинській губернії все ж у кінці XIX ст. функціонують початкові школи – однокласні (3 р.) та двокласні (5 р.), були школи і в німецьких та чеських колоніях, існують і єврейські школи. Поступово густішає мережа навчальних закладів, що й призводить до пошуків розв'язання проблеми учителів, інколи – зовсім непередбаченого.

У цій справі уже був певний досвід, сказати б, офіційний. Йдеться про Маріїнську жіночу гімназію, що діяла у м. Житомирі з 1866 р. у віданні Головного відомства установ імператриці Марії. В останньому класі

гімназії вводилася педагогіка, клас вважався педагогічним. Після закінчення педагогічного класу випускникам присвоювалося звання домашньої вчительки з правом викладання тих предметів, успіхи з яких були оцінені балом, не нижче „7” (за 12-бальною системою). Гарантувалося забезпечення старості тим, хто віддав педагогічну діяльність 20 років. На думку дослідників (Л. Єршової та ін.), способом організації навчальної діяльності Маріїнська гімназія дещо наближена до сучасних.

Можна говорити про відновлення таким способом старої традиції 30-40 рр. освітньої праці (поряд з приватними й церковними школами) – домашніх учителів. Хоча в приходських та повітових дворянських училищах тих часів, за дослідженнями краєзнавців (В. Вітренко та ін.), панували казармений режим, хабарі, однак існувала й добродійна традиція: на сильних старших учнів покладалося обов'язки репетиторів молодших школярів. Таким чином формувалися педагогічні здібності, любов до педагогічної професії. Тому не дивно, що домашнє вчителювання було звичним явищем у 60-70-х рр. в краї. Так, з біографії Ю. Крашевського відомо, що у році 1856-му він, як куратор Волинської губернії, почесний попечитель навчальних закладів, був присутнім на іспиті вдови колезького асесора Пелагеї Бачинської щодо надання їй права займатися початковим навчанням дітей у приватних будинках, навчати російської та французької мов, а також – основ арифметики [2: 100-104].

Не можна обминути й таке потужне культурне явище на Волині у кінці XIX – поч. XX ст., як Коростишівська учительська семінарія. Ця семінарія мала свій початок у 60-х рр. у Києві, відзначалася атмосферою народолюбства, панував у ній, за спогадами семінаристів, дух кириломефодіївця Посяди – колишнього директора семінарії. Про семінарію як про „єдиний малісінський огник для бідних здібних селянських дітей”, писав її випускник – письменник С. Васильченко. Він пишався з того, що між родичів – „перший іду до культури, до світла, перший пробиваю ту стіну, що стоїть нам на шляху до того чарівного, такого принадного і такого молодосажного для нас, бідних селян, іншого світу” [3: 125-126].

Такий піднесений настрій сільського хлопця, вочевидь, пов'язувався з надіями на демократизацію школи, навчання рідною мовою, відродженням народної освіти та культури.

Уже перед самою революцією, у 1916 р., діє у краї 32 вищих початкових училища. З'ясовується, що 1/3 викладачів не мають достатньої педагогічної підготовки [4: 58]. Чимало представників кваліфікованої інтелігенції ще до революції виїхали за кордон. Незважаючи на складні, нестабільні суспільно-політичні умови в краї, губерньська Народна Управа і Шкільна Рада, посиляючись на постанову Земельного зібрання IX-ї надзвичайної сесії від 7.12.1917 р., звертається до Міністерства освіти з

проханням відкрити у Житомирі Вчительський інститут. Тим часом Шкільна Рада оголошує у місті дворічні курси підготовки вчителів вищих початкових шкіл, що утримувалися за кошт Волинського земства. Спеціалізація планувалася на 4-х відділеннях (пізніше – факультетах) інституту: словесно-історичному, математичному, природничо-географічному та відділенні графічних мистецтв і ручної праці. Уперше за останні десятиліття, в умовах тяжких заборон, утисків та переслідувань мови корінного етносу передбачалася як спеціальність українська мова та українська література, загальна історія України. Офіційною датою відкриття інституту вважається 16 жовтня 1919 р.

Непростими були у зазначений період пошуки шляхів професійно-педагогічної освіти польської, єврейської та чеської національних меншин, що прагнули вписати свої „сторінки” в культурно-освітній поступ населення Волині. Культурно-освітня відсталість Волинської губернії проявилася якраз у скрутному становищі польських навчальних закладів після польського повстання 1830-31 рр. Школи католицьких орденів змінюються на світські, зникає домашнє навчання римо-католицьким духовенством. Закриваються школи, ліцеї, приватні пансіони. Впроваджуються повітові школи викладання мовою російською – своєрідним інструментом тотальної русифікації краю. Польська освіта зберігала у кількох приватних школах, інтернатах і таємних (незарєєстрованих) школах (м. Старокостянтинів, м. Красилів, с. Западинці та деяких ін.) [5: 188-190].

Однак разом з припливом польських переселенців у 1914-1917 рр. уже йде активний пошук шляхів підготовки учителів та викладачів для народних шкіл, яких у зазначений період було 1309. Не дивно, що не послаблюється увага у цьому зв'язку до традицій Крем'янецького ліцею, заснованого Т. Чацьким і не випадково названим „Волинськими Афінами”. Саме тут чи не вперше формується образ вільнолюбивого педагога-патріота, визріває його роль у формуванні випускника як національно-свідомої особистості („Ви шляхтич, ви освічена людина, це вище за усі чини”). Помітним явищем було виховання у ліцеї Тимка Падури, українсько-польського поета, палкого оборонця української незалежності [6: 67-69].

У склад волинського населення як „волинські німці” влилися переселенці т.зв. другого переселення з Німеччини після скасування кріпосного права в Росії у 1861 р. у 90-х рр. ХІХ ст. Передбачалося, що німецька колонізація мала послабити польські (католицькі) впливи Волині, що була губернією православної Росії. Проблеми освіти протягом наступних десятиліть намагалися розв'язати протестантські пастори. Учителів був найманий (на одного учителя було 80-90 учнів). Хоча система освіти загалом була упорядкованою, базувалася на основі „Правил про шкільне та катехізічне навчання в колоніях” (1840 р.), тим часом проблема

учителя лишалася. У 1887 р. Міністерство народної освіти імперії підпорядковує собі школи в колоніях — і ось тут починається прискорена підготовка педагогічних кадрів центральними училищами педагогічних кадрів. На одного учителя розраховано уже 30 учнів, школи отримують дотації, навчання організовується за різними програмами, практикується вибір дисциплін. Це усе сприяло піднесенню рівня освіти німців, уже в кінці XIX ст. вони досягли найвищого рівня грамотності серед волинян, випускники шкіл робили свій відчутний внесок в культуру України [7: 47-51].

Система єврейської освіти на Волині у II пол. XIX ст. передбачала існування як приватних, так і громадських навчальних закладів. Треба сказати, що їх було немало, бо кількість єврейських общин, що мігрували на терени Волині ще з XI-XII ст. (часів Київської Русі), особливо збільшилася у XV ст. Приватні та громадські навчальні заклади до 1844 р. узагалі були поза контролем державних органів управління. З 1847 р. у Житомирі відкривається рабинське училище для підготовки кадрів єврейських учителів — для казенних училищ та підготовки рабинів. Училище передбачало три підготовчі класи, 4 спеціальні рабинські класи, 1 спеціальний педагогічний клас. Серед курсів, які викладалися, — арифметика, латина, французька, німецька мова, російська словесність, загальна і російська історія, логіка, географія, статистика, фізика, креслення, чистописання, малювання. У 1873 р. училище в Житомирі було перетворено в учительський інститут з метою виховувати єврейське юнацтво у російськовідданому дусі, та мету цю практично не удавалося здійснити, і в 1885 р. інститут було закрито.

У 20-30-х рр. XX ст., після реорганізації освіти у 1919 р. постає проблема підготовки учительських кадрів для шкіл національних меншин.

18 — 20 „червоних педагогів” (за газ. „Рад. Волинь”) для роботи в єврейських школах щороку випускають трирічні житомирські єврейські педагогічні курси (єврейський педтехнікум ім. Володарського). Організація навчального процесу на курсах, за аналізом навчального плану 1923-24 рр., мала типову для тих часів спрямованість: соціальну, виробничу та педагогічну, причому години останнього, педагогічного циклу справедливо переважали за кількістю годин на тиждень дисципліни перших двох напрямів. Тим часом на вивчення сучасної єврейської мови (ідіш) відводилося до 3-х годин на тиждень. Викладанню ж івриту (староєврейської) було покладено край спеціальним листом НКО України у 1926 р. — як мові, що відбивала, буцімто, ідеологію буржуазних класів. Не знайшлося у навчальних планах і місця географії, історії та культурі єврейського народу. Саме у цей час, за висловом дослідників, Волинському краї спостерігається тенденція до згортання роботи підготовки педагогічних кадрів для шкіл національних меншин: польських, єврейських, чеських, де проблеми освіти були типовими для

поч. XX ст.

Узагальнюючи соціально-політичні умови становлення та розвитку професійної педагогічної освіти на Волині у кінці XIX – поч. XX ст., можна виділити такі: переважаючий вплив поляків на загальне громадське і культурно-освітнє життя Волині у період до середини XIX ст.; революційний рух у середині XIX ст. та обумовлені ним реформи царського уряду, тенденції до лібералізації життя, що спричинило, зрештою, активізацію більшої частини інтелігенції Волині, в т.ч. – представників національних меншин; тотальна русифікація культурно-освітньої сфери краю, обмеження прав національних меншин, повна відсутність української мови корінного етносу – українців. Однак, незважаючи на зусилля царського уряду перешкодити зародженню на Волині будь-якого, крім українського, національного польського, єврейського, німецького чи чеського шкільництва, задушити будь-які його прояви, інтелігенція Волинського краю, нерідко за добродійної підтримки освічених багатих її представників, продовжувала національно-освітню справу як свій святий традиційний обов'язок. Вивчення кращих ідей професійної педагогічної освіти тих часів сприятиме збагаченню роботи з розвитку сучасної національної школи, активізації духовного відродження сучасної вищої педагогічної школи, духовного наповнення педагогічної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаренко Г.В. Поняття „Волинь” в історичній географії // Житомир в історії Волині і України. Тези всеукр. наук. краєзнавчої конференції. – Житомир, 1994. – С. 209-211.
2. Єршов В.О. Ю.І. Крашевський в Житомирі // Ю.І. Крашевський як явище світової культури: „Велика Волинь”. – Т. 28. – Житомир: вид-во „Волинь”, 2002. – С. 100-104.
3. Васильченко С. Мій шлях // Поліський дивосвіт. Література рідного краю: Житомирщина. Посібник-хрестоматія в 2-х ч. Ч. II. Художні тексти. – Житомир, 2002. – С. 125-126.
4. Вербіленко Г.А. Передумови заснування Волинського інституту народної освіти в Житомирі // Житомир в історії Волині і України. Тези Всеукр. наукової краєзнавчої конференції. – Житомир, 1994. – С. 58-60.
5. Сейко Н.А. Становище польського шкільництва на Волині в кінці XIX – на поч. XX ст. // Велика Волинь: минуле й сучасне. Тези міжнар. краєзнавчої конференції. – Житомир, 1993. – С. 188-190.
6. Куликівська А.М., Федорук І.І. Крем'янецький Волинський ліцей і традиції польської національно-визвольної боротьби // Велика Волинь: Минуле й сучасне. Тези міжнар. краєзн. конференції. –

Житомир, 1993. -- С. 67-69.

7. Суліменко О.Г. Населення Волинської губернії на початку XX ст. // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Вип. 1. – Житомир, 1998. – С. 47-51.

Памирская Л.Ю. Становление педагогического образования на Волыни (конец XIX – нач. XX ст.).

В статье представлены страницы отечественной педагогики: становление педагогического образования на Волыни в конце XIX – нач. XX ст.

Pamirska L.Y. The Formation of Pedagogical Education in Volyn (the end of the 19th – the beginning of the 20th century).

The article presents pages of our native pedagogics: the formation of pedagogical education in Volyn in the end of the 19th – the beginning of the 20th century.

УДК: 372.47 (477)

Н.М. Міськова,
старший викладач
(Рівненський міжнародний економіко-гуманітарний університет)

ІСТОРІЯ ШКІЛЬНОЇ ПОЧАТКОВОЇ МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТИ І СУЧАСНІСТЬ

У статті аналізуються і порівнюються навчальні плани і програми з математики, якими користувалися у початкових школах у кінці XIX на початку XX століття в різних регіонах України. Пропонуються деякі важливі положення, які можна використати в сучасних навчальних планах і програмах з математики у початковій школі.

Зміст навчання математики у загальноосвітніх навчальних закладах України, що складався десятиліттями, забезпечує високий рівень математичної підготовки учнів, що є запорукою отримання ними високоякісної фахової підготовки. Водночас зміни в науці, техніці й виробництві періодично висувають нові вимоги до математичної підготовки фахівців, що спонукає до модернізації змісту загальної математичної освіти, у тому числі удосконалення наявних і створення нових навчальних планів і програм, розроблених з урахуванням